

Henryk Jaroszewicz

Instytut Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego

Czasowniki współczesnego śląskiego języka literackiego (płaszczyzna semantyczna, etymologiczna i morfologiczna)

1. Śląska leksyka literacka na początku XXI wieku – uwagi wstępne

Uważny badacz polskiego piśmiennictwa regionalnego bez trudu zauważy, że u schyłku pierwszej dekady XXI wieku w obszarze twórczości literackiej Górnoszlązaków doszło do rewolucyjnych przemian. Tamtejsze piśmiennictwo, do tej pory zarówno formalnie, jak i tematycznie pozostające w ramach kanonów literatury dialektalnej, uległo transformacjom, radykalnie zmieniającym obraz lokalnej kultury słowa pisanego. O ile w poprzednich dekadach w śląskim pejzażu literackim dominowała twórczość o charakterze ludowo-folklorystycznym, a lokalni pisarze publikowali niemal wyłącznie zbiory gawęd, podań i legend, dowcipów, humoresek, rymowanek i pieśni ludowych, czasem wspomnień z dzieciństwa lub żartobliwych trawestacji poetyckich, o tyle schyłek pierwszego dziesięciolecia nowego wieku przyniósł wysyp dzieł literackich, całkowicie odmiennych od dotychczasowej twórczości spotykanej na Górnym Śląsku. Na rynku wydawniczym zaczęły się ukazywać pozycje, które za sprawą cech formalnych i poruszanej tematyki można było uznać za przykłady literatury „wysokiej”, jakościowo całkowicie innej niż dotychczasowe publikacje, pozostające w obrębie kanonu folklorystyczno-ludowego. Nowy rozdział w śląskiej kulturze otwarty został w 2008 roku, kiedy ukazał się śląskojęzyczny zbiór filozoficznych esejów Zbigniewa Kadłubka *Listy z Rzymu* oraz pierwszy tom cyklu powieściowego Alojzego Lyski *Duchy wojny*. W późniejszych latach opublikowano kilkadziesiąt śląskojęzycznych powieści (Marcin Melon, Marcin Szewczyk), zbiorów opowiadań (Rafał Szyma), antologii dramatów (*Rajzyntasza*, *Freedland*, *Bysuch s Reichu*), tomików poetyckich (Mirosław Syniawa, Krystian Gałuszka, Stanisław Neblik), a nawet monografii popularnonaukowych (Marcin Kik). Co istotne, na rynku wydawniczym wyda-

nych zostało też sporo pełnoprawnych przekładów dzieł należących do klasyki literatury światowej – mowa tu zarówno o dokonaniach prozatorskich (Antoine de Saint-Exupéry, Karol Dickens, Alan Aleksander Milne), jak i poetyckich (Robert Burns, Konstandinos Kawafis, William Butler Yeats, Osip Mandelstam, Siergiej Jesienin) czy dramaturgicznych (Ajschylos). Ukoronowaniem dorobku śląskich tłumaczy był przekład Nowego Testamentu dokonany w 2017 roku przez Gabriela Tobora¹. Tak obszerny i bogaty dorobek nowoczesnego śląskiego piśmiennictwa w połączeniu z faktem, że nowoczesna śląska literatura – pomimo braku podstawowych opracowań normatywnych – doczekała się daleko idącej normalizacji ortograficznej i gramatycznej, pozwolił postawić tezę, że w drugiej dekadzie XXI wieku doszło do wykształcenia się śląskiego języka literackiego [por. Jaroszewicz 2020].

W 2018 roku rozpoczęte zostały badania nad współczesnymi śląskimi idiomami wykorzystywanymi w twórczości literackiej. Na potrzeby analiz wyselekcjonowano 21 śląskojęzycznych dzieł opublikowanych między 2008 i 2018 rokiem. W celu uzyskania względnie obiektywnego oglądu kształtu materii językowej wybrano dzieła zróżnicowane gatunkowo, tematycznie i formalnie autorstwa 16 różnych śląskich pisarzy i tłumaczy. Na bazie wybranych dzieł stworzono korpus leksykalny liczący 630 tys. słowoform, dających 77 tys. oryginalnych wyrazów tekstowych [szerzej o korpusie zob. Jaroszewicz 2020]. Z tej liczby wybrano wąski indeks 2,5 tys. leksemów cechujących się w śląskiej literaturze najwyższym stopniem upowszechnienia – do indeksu trafiły wyłącznie te leksemy, które w swoich różnorodnych realizacjach odnalezione zostały w korpusie przynajmniej dziesięciokrotnie, a ponadto każdy z nich użyty został przynajmniej w pięciu dziełach literackich składających się na korpus. W uzyskanym indeksie leksykalnym znalazło się 995 rzeczowników, 868 czasowników², 229 przymiotników, 188 przysłówków, 73 zaimki, 50 liczebników oraz 92 spójniki, przyimki, partykuły oraz wykrzykniki³.

1 O najnowszych śląskich osiągnięciach literackich por. Czesak 2015: 101–164; zob. też. Jaroszewicz 2019: 32–35.

2 W tej liczbie znajduje się 16 czasowników, które reprezentowane są w korpusie (nie-mal) wyłącznie przez swoje formy imiesłowowe, m.in.: *ôzarty* (← *ôzrać sie*), *wystraszôny* (← *wystraszyc sie*), *przeklynty* (← *przeklônc*), *skryty* (← *skryc*), *potargany* (← *potargać*), *wysztiglowany* (← *wysztiglować*), *zwiônzany* (← *zwiônzac*).

3 W niniejszym opracowaniu stosuję tradycyjny podział na części mowy stosowany wspólnie m. in. przez Alicję Nagórko [2002]. Mam oczywiście świadomość istnienia innych sposobów klasyfikacji (np. Romana Laskowskiego, Tadeusza Milewskiego, Zygmunta Saloniego, Henryka Wróbla), jednak polemika ze spotykanym w nich negowaniem klasy zaimków, łączeniem przysłówków z partykułami, wprowadzaniem klasy modalizatorów, względników, przywyrazków itd. wykracza poza ramy niniejszego opracowania. Używane

Niniejsza praca stanowi – prowadzony prymarnie w perspektywie opisowej – rekonosans badawczy i prezentację wyników wstępnych badań nad obecnymi w indeksie formami czasownikowymi. Najwięcej uwagi zdecydowałem się poświęcić przynależności tychże czasowników do określonych obszarów tematycznych, ich etymologii, wybranym aspektom ich budowy morfologicznej oraz – w niewielkim stopniu – formalnym relacjom śląskich form werbalnych wobec odpowiedników w polskim standardzie językowym.

2. Pola tematyczne czasowników śląskiego języka literackiego

Jak wspomniałem, w zbadanym materiale odnalazłem 868 leksemów czasownikowych. Biorąc pod uwagę ich wartość semantyczną i przynależność do określonych pól tematycznych, wyróżnić można dziesięć ogólnych typów czasownikowych⁴.

- A. Do pierwszej, najliczniejszej klasy należą czasowniki **manipulatywno-lokacyjne** (145 form). Największa ich część to formy nazywające różne sposoby zmieniania położenia określonego przedmiotu (*ôbalić⁵, ôbrôcać, zaniyś*), nadawania mu określonego ruchu (*kolybać, kulać, kryncić*) bądź zmieniania sposobu przemieszczania się (*ôdbijać, sztopnônc, zatrzymać*). Tutaj trzeba też włączyć formy receptywne, oznaczające czynność odbierania, przyjmowania jakiegoś przedmiotu (*dostać, przijmnônc*).
- B. Drugą klasę tworzą czasowniki **transformatywne** (107). Są to jednostki nazywające czynności skutkujące zmianą fizycznych właści-

w pracy określenie *czasownik* (wymienne z *wyrażeniem czasownikowym*) rozumiane jest także w tradycyjny sposób – nie włącza się tym samym do klasy czasowników form typu: *brak, szkoda, żół*, które, zgodnie z ujęciem Saloniego, stanowiłyby klasę „czasowników niewłaściwych” [por. Saloni, Świdziński 1998: 97–98].

- 4 Proponowany w niniejszej pracy podział jest autorski, stanowi jednak w głównych zarysach modyfikację klasyfikacji wprowadzonej przez Laskowskiego [Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 152–157]. Głównym *novum* proponowanego tu podziału jest uwypuklenie perspektywy antropocentrycznej, co (w niektórych przypadkach) skutkuje uznawaniem za prymarną przynależność czasownika do określonego pola tematycznego. Tym samym np. czasowniki *tańcować, przichodzić, zaniyś* uznałem za przynależne do trzech różnych kategorii (społeczno-interpersonalna, manipulatywno-lokacyjna, mowałna), podczas gdy – zgodnie z podziałem Laskowskiego – analogiczne formy *tańczyć, chodzić, zanieść* włącza się do jednej klasy („czynnościowych czasowników ruchu” – por. Grzegorzczkova, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 155).
- 5 Formy śląskie zapisywane są w niniejszej pracy zgodnie z zasadami tzw. ślabikörzowego szrajbônka, czyli pisowni, której reguły zostały wypracowane w 2009 roku przez zespół śląskich twórców i działaczy, obradujących w Cieszynie pod przewodnictwem Jolanty Tambor [zob. Tambor 2009; Kallus 2015: 7–12].

wości określonych obiektów (*grzōć, ōtwiyrać, podzielić*), przy czym w większości przypadków mowa o transformacji mającej właściwości anihilatywne (*lōmać, strzaskać, zbulić*). Do omawianej tu klasy zaliczają się także czasowniki określające czynności zmieniające strukturę, układ, kolejność, stopień kompletności określonego obiektu, nazwę (*słōżyć, napolnić, miyszać, mianować*). Zauważalną grupę stanowią czasowniki nazywające czynności związane z identyfikacją określonego obiektu, wpływające na jego widoczność, rozpoznawalność (*kryć, snōlyż, zaslōnić*). Ostatecznie do klasy czasowników transformatywnych włączyć można niewielką grupę abstrakcyjnych form, które informują o zajściu nieokreślonej transformacji, zmiany (*smiyniać, poprawić*).

- C. Na trzecią klasę składają się formy **kognitywno-emotywny** (102). Największa ich część to jednostki nazywające różnego rodzaju procesy myślowe związane ze sferą kognitywną, wyobrażeniową, pamięciową oraz wartościującą (*interesować, marzić, ōgupnōnc, pamiyntać, spokopić*). W drugiej kolejności pojawiają się formy nazywające stany emocjonalne właściwe podmiotowi i będące przedmiotem jego świadomej ekspresji (*przōć, szterować, ufōć*), rzadziej formy nazywające wewnętrzne, nieukierunkowane, zwykle mimowolne przeżycia i stany emocjonalne (*bōć sie, dziwować sie, gorszyć sie*).
- D. Czwartą klasę czasowników tworzą abstrakcyjne, precyzowane kontekstem czasowniki **fazowo-procesualne** (100), a więc formy precyzujące fazę odbywania się określonej czynności lub określające jej przebieg. Centralne miejsce zajmują tu formy duratywne, informujące o prowadzeniu jakiegoś działania (*czynić, działać, robić*) bądź mówiące o samym fakcie trwania jakiegoś stanu, procesu (*istnieć, trwać, być*). Wśród nich istotną grupę stanowią konstrukcje nieosobowe (*dziōć sie, wyrabiać sie, zdarzić sie*). Dość liczne są formy wnoszące znaczenie inchoatywne (*zaczōnić, dać sie, napoczōnić*) oraz terminatywno-kompletywny (*dokonać, kōńczyć, przestōć*). Do omawianej klasy zalicza się także czasowniki określające inne, specyficzne charakterystyki określonej czynności – akumulatywność (*narobić*), repetetywność (*powtōrzać*), nieciągłość (*przerywać*), iteratywność (*bywać*) czy rezultatywność (*udać sie*)⁶. Do klasy czasowników fazowo-procesualnych włącza się też konkretyzowane kontekstem czasowniki o znaczeniu preparacyj-

6 Szerzej o rodzajach derywatów semantycznych zob. Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 544–568.

- nym (*rychtować, narychtować, przirychtować*), instrumentalizującym (*zajmować się, traktować*), relacyjnym (*zależać, nōleżeć, pochodzić*) czy kreatywnym (*stworzyć*). Ostatecznie można zauważyć, że właśnie w obrębie tej klasy czasownikowej odnaleźć można największą liczbę szeregów bliskoznacznych i synonimicznych (np. *sprawić, uczynić, srobić* lub *wydarzić się, zdarzić się, przitrefić się*).
- E. Piąta klasa jest dość jednorodna i obejmuje czasowniki **mowalne** (ruchu) (97), czyli formy nazywające różne sposoby przemieszczania się. Największa ich grupa dotyczy pieszego pokonywania określonych odcinków (*iść, przychodzić, wlazować*), mniejsza nazywa sposoby poruszania się w powietrzu (*furgać, spadać, podlecieć*) bądź w akwenach (*płynōńc, pływać*). Stosunkowo mało liczne są czasowniki nazywające czynność przemieszczania się z wykorzystaniem pojazdów (*przejechać, przyjechać, wyjechać*). Część form mowalnych jest uniwersalna i oznacza abstrakcyjną czynność zmiany lokacji (*przibyć, wrōcać, zbliżyć się*). Zdecydowana większość czasowników dotyczy poruszania się w osi horyzontalnej, tylko kilka nazywa pokonywanie dystansu w osi wertykalnej (*spinać się, słyż, upaść*).
- F. Na szóstą klasę składają się czasowniki **komunikatywne** (95), czyli formy związane bezpośrednio z nawiązaniem i przebiegiem sytuacji komunikatywnej. Należą tu jednostki nazywające poszczególne fazy bezpośredniego kontaktu (*trefić się, spotkać się, przywitać się, witać, żegnōć się*), czasowniki związane zarówno z lokacyjną stroną komunikatu (*gōdać, wolać, ōsprawiać, powiadać, szeptać*), jak i z illokucyjną (*podziynkować, kōżać, ōbiecować, pytać, zaprosić*). Do omawianej klasy włącza się też czasowniki związane z tworzeniem i odbieraniem komunikatów tekstowych (*naszkryflać, przeczytać, zapisać*).
- G. Siódmą klasę czasowników tworzą jednostki o znaczeniu **fizjologicznym** (84), odnoszące się do fizycznego, czysto biologicznego aspektu funkcjonowania człowieka. Największą część stanowią formy czasownikowe nazywające różnego rodzaju stany, odruchy i czynności fizjologiczne – w szczególności mowa o aktach mimowolnych, bezwarunkowych (*kucać, płakać, trzynś się*). Do tej klasy zaliczają się także formy oznaczające różne etapy biologicznego życia (*urodzić się, rosnōńc, umiyrac*). Dość liczne są czasowniki nazywające różne sposoby ułożenia korpusu człowieka (*leżeć, siedzieć, stōć*), względnie podstawowe czynności wykonywane kończynami (*deptać, kopać, trzymać*). Mniejszą frekwencją odznaczają się formy określające różne sposoby wchłaniania pokarmu, napojów oraz używek (*jeść, pić, kurzić*). Do klasy

czasowników fizjologicznych włączono też kilka specyficznych czasowników spoczynkowych, oznaczających pozostawanie w stanie spoczynku, oczekiwanie, czuwanie (*cichtować, czekać, wachować*).

- H. Do ósmej klasy należą czasowniki **społeczno-interpersonalne** (68), czyli formy związane ze społecznym aspektem funkcjonowania człowieka. Wymienić tu można formy nazywające różne czynności o charakterze ludycznym (*grać, śpiywać, tańcować*), czasowniki związane ze sferą religijną i obrzędową (*ożynić się, pochować, rzykać*), prawną, kryminalną i militarną (*ukraść, strzylać, cyłować*), przemysłową, handlową i rolniczą (*fedrować, płacić, siść*) bądź administracyjną, edukacyjną i medyczną (*rzōndzić, uczyć, lyczyc*). Do omawianej klasy można też włączyć czasowniki lokatywno-habitualne, oznaczające zamieszkiwanie, stałe przebywanie w określonym miejscu (*mieszkać, mieścić się, schrōnić się*).
- I. Dziewiąta klasa to czasowniki **sensualne** (53), czyli formy nazywające czynność skutkującą wytworzeniem określonego bodźca zmysłowego, względnie czynność lub stan percypowania takiego bodźca. W większości przypadków mowa o bodźcach wzrokowych (47, np. *dojzdrzeć, filować, świycić*), rzadziej dźwiękowych (18, np. *klupać, słyszeć, szumić*). Bardzo rzadkie są formy związane z innymi zmysłami – zapachem (*śmierdzieć, wōniać*), smakiem (*szmakować*) lub dotykiem (*czuć*).
- J. Do ostatniej, dziesiątej klasy zaliczają się czasowniki **modalne** (17), a więc formy wyrażające stosunek podmiotu do wykonywanej czynności bądź trwającego stanu (*chcieć, mōc, musieć*).

W zebranych materiale kryteria selekcji spełniło 29 frazemów⁷. Przeszło połowa z nich (16) to formy kognitywno-emotywnie (*mieć strach, dōwać pozōr, być rōd, dać wiarã*), rzadsze są fazowo-procesualne (*być w zōcy, mieć recht, dać rada*), fizjologiczne (*dać kusika, mieć głōd, przijś na świat*), odnaleziono też pojedyncze przykłady frazemów o znaczeniu społeczno-interpersonalnym (*robić za bōzna*), sensualnym (*robić larmo*), mowalnym (*iś weg*), komunikatywnym (*dać znać*).

3. Pochodzenie czasowników śląskiego języka literackiego

W całości zbadanego materiału dominują formy rodzime, o źródłosłowie słowiańskim (788 form). Większość z nich (433) to czasowniki, które mają swoje bliskoznaczniki w polszczyźnie literackiej, różnią się jednak od nich

⁷ Pojęcie *frazem* rozumiane jest w niniejszym opracowaniu dość szeroko, zgodnie z klasycznym ujęciem Wojciecha Chlebdy definiującego je jako „względnie trwałą formę językową, która w danej sytuacji stała się [...] przyjętym (nierazko jedynym) sposobem wyrażania danego potencjału treściowego” [Chlebda 1993: 328].

na płaszczyźnie fonetycznej (*ciyrpieć, wypolnić, zazwōnić*), morfologicznej (*ôboczyć, pokazować, ukrziwdzić*), stylistycznej (*suć, furgać, nawiydzić*) czy semantycznej (por. śląsko-polskie *faux amis* typu: *stykać* ‘wystarczać’, *kucać* ‘kaszleć’, *starac sie* ‘martwić sie’). W mniejszej części przypadków (355) pomiędzy formami śląskimi a polskimi odpowiednikami występuje pełna formalno-znaczeniowa tożsamość (*bluźnić, cyganić, płakać*). Kilkanaście śląskich czasowników to formy całkowicie nieznanne we współczesnym polskim standardzie (*badnōnc, gzuć, medykować, ôcucnōnc, padnōnc, pitać, pitnōnc, piznōnc, ślimtać, woniać, zōlycić, sebylc, zbulić, zwyrtnōnc sie*).

W materiale językowym odnalazłem 66 czasowników oraz 6 frazemów, które można uznać za germanizmy. Zapożyczenia te występują w każdej z omówionych klas czasownikowych – fazowo-procesualnej (13, np. *fōngować* ← *fungieren*, *sztimować* ← *stimmen*, *wachować* ← *wachen*, *dać rada* ← *raten*); komunikatywnej (13, np. *dziynkować* ← *danken*, *pożegnać sie* ← *segnen*, *fanzolić* ← *faseln*, *radzić* ← *raten*); transformatywnej (8, np. *rachować* ← *rechnen*, *pucować* ← *putzen*, *sznupać* ← *schnupfen*); społeczno-interpersonalnej (8, np. *cyłować* ← *zielen*, *erbnōnc* ← *erben*, *futrować* ← *futtern*); manipulatywno-lokacyjnej (7, np. *cofnōnc* ← *zaufen*, *targać* ← *tragen*, *zicnōnc* ← *sitzen*); kognitywno-emotywniej (6, np. *forsztelować* ← *vorstellen*, *szerować* ← *stören*, *wajać* ← *weinen*) oraz sensualnej (4, np. *filować* ← *füllen*, *klupać* ← *klopfen*, *szmakować* ← *schmecken*), mowalnej (3: *wandrować* ← *wandern*, *kerować* ← *kehren*, *iś weg* ← *der Weg*) i fizjologicznej (3: *chichrać sie* ← *kichern*, *lachać sie* ← *lachen*, *dać kusika* ← *der Kuss*).

W zdecydowanej większości przypadków śląskie germanizmy są całkowicie obce współczesnej polszczyźnie (*wynokwiać* ← *nörgeln*, *naskryflać* ← *krickeln*, *cichtować* ← *züchten*, *ôbsztalować* ← *bestellen*, *fōngować* ← *fungieren*, *szerować* ← *stören*, *fanzolić* ← *faseln*, *asić sie* ← *Das Ass* itp.) bądź mają swoje polskie bliskoznaczniki w zmienionej postaci fonetycznej (*retować* ← *retten*, *treścić* ← *treffen*, *żegnōć sie* ← *segnen* itp.). Dziesięć śląskich germanizmów ma dokładne, formalno-semantyczne odpowiedniki w polskim języku literackim (*malować* ← *malen*, *szukać* ← *suchen*, *pasować* ← *passen* itp.).

Obok germanizmów drugą zauważalną grupę zapożyczeń stanowią bohemizmy. Jest ona wyraźnie mniej liczna, obejmuje 12 form czasownikowych (np. *ôżarty* ← *ožralý*, *przōć* ← *přát*, *spokopić* ← *pochopit se*, *dziwać się* ← *dívát se*, *rzykać* ← *řikat*) oraz 4 frazemy (*mieć rōd* ← *jsem tomu rad*; *dōwać pozōr*, *dać pozōr* ← *dávát pozor*; *mieć w zōcy* ← *vzácný*)⁸.

8 Lista zapożyczeń z języka niemieckiego została zweryfikowana m.in. z wykorzystaniem prac Marka Łazińskiego [2008], Stanisława Bąka [1974: 156–159], Zbigniewa Grenia [2006], Gerda Hentschela [2019] i Alfreda Zaręby [Zaręba 1988: 75–80].

4. Budowa słowotwórcza czasowników śląskiego języka literackiego

Materiał zawiera 393 czasowniki niemotywowane oraz 474 derywaty czasownikowe.

Ponad połowa derywatów (275) to odczasownikowe konstrukcje prefiksalne. Spośród 16 stosowanych prefiksów 6 najczęściej spotykanych współtworzy dwie trzecie wszystkich derywatów przedrostkowych – mowa o prefiksach **po-** / **pō-** (*poczytać, pojeść, pomyśleć*), **s-** / **ś-** (*ślazić, spólić, ściyrpieć*), **wy-** (*wyciepać, wylynkać się, wysuchać*), **u-** (*uczynić, uretować, urosnąć*), **za-** (*zagasić, zakurzyć, zaszkodzić*) oraz **przi-** (*przychodzić, przynosić, prziviżyć*). Pozostałe prefiksy to **do-** (*dojechać*), **na-** (*naszkryflać*), **ô-** (*ôbudzić*), **ôb-** (*ôbsztalować*), **ôd-** (*ôdpedzieć*), **pod-** (*podniyść*), **prze-** (*przelazić*), **roz-** (*rozdōwać*), **w-** (*wpaść*) oraz **z-** / **ze-** (*zbulić, zebrać*).

Drugą co do liczebności grupą wyrazów motywowanych (142) są czasowniki sufiksalne. Zdecydowana większość z nich to derywaty aspektowe (129), które w trzech wypadkach na cztery wykorzystują sufiks tematyczny **-a-** (*chytać, klupać, ôskarżać*). Pozostałe sufiksy tematyczne to **-ôwa-** (*dōwać*), **-owa-** (*ściepować*), **-ywa-** (*porywać*), **-e-** (*rycząć*) oraz **-i-** (*nosić*). Zdecydowanie mniejszą grupę derywatów sufiksalnych stanowią czasowniki odrzeczownikowe (10, np. *cyganić, futrować, kulać*) i odprzymiotnikowe (1: *grozić*⁹). W indeksie odnalazłem też niewielką liczbę nieaspektowych, iteratywnych derywatów odczasownikowych (2: *bywać, jeździć*).

Trzecią, stosunkowo liczną (52), grupą derywatów są konstrukcje postfiksalne (*bawić się, rozwijać się, walić się*)¹⁰.

9 Można tę formę uznać za derywat transpozycyjny utworzony podobnie jak wyrazy pochodne w szeregach *smutny* → *smucić się*, *ciężki* → *ciężyć* [por. Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 570].

10 W odniesieniu do konstrukcji czasownikowych z cząstką *się* w niniejszej pracy przyjmuję generalnie założenia teoretyczne prezentowane w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* [Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 191–194]. Tym samym za derywaty postfiksalne uznaję formacje dekauzatywne (*ćmić się*), formacje nieosobowe (*porobić się*) oraz formacje oznaczające mimowolny stan (*śnić się*). Analityzmy oznaczające czynność wzajemną (*łóć się*) albo zwrotną (*rychtować się*) uznawane są za konstrukcje będące specyficznym przejawem strony czynnej. Cząstka *się* w formach typu: *chichrać się, dowiedzieć się, podobać się* traktowana jest jako funkcjonalnie pusty składnik pojedynczej, nieciągłej formy czasownikowej. Rozbieżność metodologiczna dotyczy jedynie tzw. derywatów kauzatywnych dezintegralnych (*cieszyć* ← *cieszyć się*, *dziwić* ← *dziwić się* [zob. Grzegorzyczkowa, Laskowski, Wróbel, red. 1998: 562]). Formy te – wbrew ujęciu prezentowanemu w *Gramatyce współczesnego języka polskiego* – interpretowane są w niniejszej pracy jako formacje postfiksalne (*cieszyć* → *cieszyć się*, *dziwić* → *dziwić się*).

Inne rodzaje formantów afiksalnych są wśród zbadanych czasowników bardzo rzadkie. W zbadanym materiale odnaleziono 2 przykłady derywacji prefiksально-sufiksальной (*udowodnić, uwolnić*) oraz 3 derywacji prefiksально-postfiksальной (*napić sie, rozchodzić sie, wybrać sie*)¹¹.

5. Uwagi końcowe

Na podstawie informacji uzyskanych podczas analizy zgromadzonych form czasownikowych można wysunąć kilka ogólnych wniosków dotyczących zbadanego materiału językowego.

Największa grupa czasowników, licząca więcej niż jedną trzecią część zgromadzonych w indeksie form, to formy określające różne sposoby wpływu człowieka na otaczającą go rzeczywistość oraz eksplorowania przestrzeni, w której się znajduje (czasowniki manipulatywno-lokacyjne, transformatywne, mowalne). Z tą grupą czasowników łączą się czterokrotnie rzadsze jednostki odnoszące się do społecznego uwikłania człowieka – wchodzenia przezeń w różne interpersonalne relacje, pełnienia rozmaitych funkcji w określonej wspólnocie, komunikowania z innymi podmiotami (czasowniki interpersonalno-społeczne, komunikatywne). Drugą co do frekwencji warstwą leksykalną, obejmującą co czwarty czasownik, są jednostki związane ze sferą intelektu oraz emocji. Mowa o czasownikach pozwalających nie tylko na dokładny opis i wartościowanie fizycznie weryfikowalnej rzeczywistości, ale także na precyzyjne wyrażanie własnych emocji czy przemyśleń dotyczących zagadnień abstrakcyjnych (czasowniki kognitywno-emotywnie, fazowo-procesualne, modalne). Ostatni dostrzegalny komponent, obejmujący mniej niż jedną szóstą część zbadanej leksyki, konstytuuje człowieka jako część natury ożywionej – żyjący, skomplikowany organizm reagujący na bodźce (czasowniki fizjologiczne, sensualne). Komentując wspomniane wyżej cztery domeny tematyczne, podkreślić należy istotną rolę, jaką odgrywają czasowniki dotyczące sfery kognitywnej. Bez wątplenia świadczy to o stosunkowo wysokim stopniu intelektualizacji śląskiej leksyki. Rozwiniętej polifunkcjonalności analizowanego systemu leksykalnego dowodzi zresztą fakt stosunkowo dużej frekwencji form abstrakcyjnych oraz obecność jednostek synonimicznych i bliskoznacznych.

11 Na obecnym etapie badań nad śląszczyzną literacką bardzo trudne (o ile w ogóle możliwe) byłoby precyzyjne wyselekcjonowanie form będących zapożyczeniami przejętymi z polskiego standardu – dotyczy to całych jednostek wyrazowych (derywatów i wyrazów podstawowych), ale i pojedynczych elementów morfologicznych (afiksów). Dlatego też w niniejszej pracy poprzestaję na wskazaniu formalnych zbieżności (względnie dyferencjacji), nie podejmując jednak prób oceny, czy dana jednostka jest „genetycznie” śląska, czy trafiła do śląszczyzny literackiej z polskiego standardu.

Różnice leksykalne pomiędzy polskim standardem językowym a śląskim językiem literackim – na podstawie analizowanego korpusu – wyniosły 58%. Trzeba jednak mieć na uwadze fakt, że wymieniona wartość liczbowa ma jedynie szacunkowy charakter, w komparacji uwzględniono bowiem jedynie formy hasłowe czasowników (a nie pełne paradygmaty odmiany, por. np. pol. i śl. *spać*, ale pol. *śpię*, *spal*, *spalaś* oraz śl. *spiã*, *społ*, *spala żeś*). Dokonane zestawienie miało też charakter „jednostronny” – w śląskim materiale językowym odszukiwano formy tożsame z polskimi, nie próbując jednak dokonywać analogicznych analiz, w których bazując na polskim korpusie, starano by się odnaleźć identyczne formy śląskie. Niezależnie od wymienionych zastrzeżeń można jednak przyjąć, że taki rozmiar leksykalnej dyferencji – w połączeniu ze wskazanym wyżej faktem stosunkowo wysokiej intelektualizacji śląszczyzny – wspiera tezę o daleko idącej swoistości śląszczyzny.

Analiza słowotwórcza zgromadzonych form czasownikowych pozwala stwierdzić, że podstawowymi metodami derywacji są prefiksacja oraz sufiksacja aspektowa. Dość zaskakująca jest stosunkowo duża liczba form derywanych postfiksem *sie*, wynosząca 11%.

Nie ulega wątpliwości, że badania nad śląskimi formami werbalnymi – jak i nad samym śląskim językiem literackim – znajdują się dopiero na początkowym etapie. Kluczowe wydaje się poszerzenie indeksu form śląskich, ponieważ jego dzisiejsze rozmiary (2,5 tys. leksemów) utrudniają przeprowadzenie wielu szczegółowszych analiz. Należy mieć nadzieję, że tak istotne zjawisko jak literacka śląszczyzna spotka się w polskich kręgach lingwistycznych z należytą uwagą.

Bibliografia

- Bąk Stanisław (1974), *Mowa polska na Śląsku*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich Wydawnictwo, Wrocław.
- Chlebda Wojciech (1993), *Frazematyka*, w: *Encyklopedia kultury polskiej XX w.*, t. 2: *Współczesny język polski*, red. Jerzy Bartmiński, Wiedza o kulturze, Warszawa, s. 327–334.
- Czesak Artur (2015), *Współczesne teksty śląskie na tle procesów językotwórczych i standardyzacyjnych współczesnej Słowiańszczyzny*, Księgarnia Akademicka, Kraków.
- Greń Zbigniew (2006), *Zakres wpływów niemieckich w leksyce gwar Śląska Cieszyńskiego*, w: *Slavica leguntur. Aktualne problemy badawcze slawistyki*, red. Joanna Królak, Jerzy Molas, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, s. 57–70.

- Grzegorzczukowa Renata, Laskowski Roman, Wróbel Henryk, red. (1998), *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, PWN, Warszawa.
- Hentschel Gerd (2019), *Obserwacje dotyczące rozpowszechnienia germanizmów leksykalnych we współczesnym regiolekcie śląskim*, „LingVaria”, nr 1 (27), s. 113–132.
- Jaroszewicz Henryk (2019), *Rozwój języka Górnślązaków w XXI wieku. Wybrane zagadnienia*, „Zeszyty Łużyckie”, nr 53, s. 25–42.
- Jaroszewicz Henryk (2020), *Czy można mówić o istnieniu śląskiego języka literackiego? Współczesny uzus gramatyczno-ortograficzny literackiej odmiany etnolektu śląskiego*, w: *Area slavica 3. Jazyk na hranici – hranice v jazyku*, red. Irena Bogoczova, Ostravská Univerzita. Filozofická fakulta, Ostrava, s. 175–184.
- Kallus Bogdan (2015), *Słownik gōrnoślōnskij gōdki*, Pro Loquela Silesiana, Katowice.
- Łaziński Marek, red. (2008), *Słownik zapożyczeń niemieckich w polszczyźnie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Nagórko Alicja (2002), *Zarys gramatyki polskiej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Saloni Zygmunt, Świdziński Marek (2007), *Składnia współczesnego języka polskiego*, PWN, Warszawa.
- Tambor Jolanta (2009), *Propozycje kodyfikacji ortograficznej śląszczyzny*, „Socjolingwistyka”, t. 22, s. 83–92.
- Zaręba Alfred (1988), *Szkice z dialektologii śląskiej*, Śląski Instytut Naukowy, Katowice.

Henryk Jaroszewicz

Verbs in Contemporary Silesian Literary Language (Semantics, Etymology and Morphology)

The article provides the characteristics and classification of the most frequentative verbs and verb phrases used in contemporary Silesian literature. It has been established that the largest number of the studied forms is related to the different ways people physically influence the reality that surrounds them and mental processes (i.e. cognitive, evaluative and descriptive ones). The lexical diversity between Polish standard lexis and Silesian literary usage amounts to fifty-eight percent. What influences this diversity is the presence of words of German and Czech origin which amount to almost a tenth of the Silesian lexicon. Slightly less than half of the verbs are derived forms, in the vast majority formed through prefixation, aspect suffixation and postfixation. The semantic and morphological structure of the studied verb forms demonstrates a far-reaching intellectualisation and formal complexity of the Silesian lexicon.

KEYWORDS: Polish language; Silesian dialect; Silesian literary language.

dr hab. Henryk Jaroszewicz – Instytut Filologii Słowiańskiej, Wydział Filologiczny, Uniwersytet Wrocławski; socjolingwista, serbokroata, polonista, autor czterech monografii i kilkudziesięciu artykułów naukowych; zainteresowania badawcze: historia języków południowosłowiańskich, polityka językowa i ekologia językowa, procesy emancypacyjno-językowe obecne w dzisiejszej Słowiańszczyźnie, pogranicza gramatyki oraz frazeologii.